

בונרְקוֹ חִיפָה

אֲנִיּוֹת

"ידי מהלכות כמו אניות וחושבות..." – נתן זך

הבא אל חיפה מקדמות את פניו האניות הגדולות. אם מדרום יבוא, יהיו אלה קודם ספינות המטען, המכליות, שנשאו והביאו ממרחקים את גופן הגדול הנוטה אל המים, בצבעי שחור, אדום כהה וחלודה, עמוס בארגזי מתכת כבדים או חביות, מונחים בצפיפות בשכבות. יש ובקצה הסיפון מתנשא מבנה עליון לבן, צר בעוביו, אך רחב-כתפיים וגבוה, עם שתי זרועות פשוטות לצדדים, צלוב חילוני עצום ממדים המהלך על מים, ובו דלתות וחלונות וגרמי מדרגות ובכותרתו לעתים מרפסת ארוכה מחופה זכוכית להשקיף ממנה אל מרחבי הים. וביחד עם הארובות, התרנים, גלגלי ההצלה, הסולמות, החבלים, הדגלונים, יעורר את כל דמיון מסתורין חייהם המלוחים של מלחים, חיי נדנדוד וערסול ספוגי מרחבים בבדידות הגמורה הכחולה-אפורה בתווך שבין מים לענני השמים.

אם ממשיכים מעט צפונה, ועוברים את בניין הממגורות היפה שדבק בו שמך ממסתורין האניות, ואת תחנת הרכבת, מגיעים למקום עגינתן של ספינות הטיולים עצומות הממדים על קומותיהן המרובות. הן מהנהנות לשיכונים שאל מולן; אלה נטועים קבע בצלע ההר והן תלויות ועומדות לפי שעה על המים. מבנה העל רב-הקומות שלהן נתון בקליפת האגוז המעוצבת להפליא ממפגשם של מישורים מעוקמים, מתעגלים ונימוחים זה אל תוך זה, ונמזגים לכדי חוד החרטום וחיטוב הירכתיים. כוח-המשיכה של האניות וחינן נובעים במידה רבה מהפער בין מבנה העל המרובע לבין המכל המקומר שאל תוכו הוא מותאם, ואשר תחתיתו המחודדת מעידה על כך שלא נועד לחיים של יציבות על הקרקע. השיכונים בגווני אפור ואילו הן לבנות כשמלות חג-הביכורים שבילדותי נראו לי כחזרת תלבושות המטרימה שמלת כלה.

את האניות האלה, המכונות גם ערים צפות או איים או יבשות, בונים במשך שנים בתהליך מורכב במספנות ענק. ולפחות בסרטונים שאני ראיתי זהו עולם על טהרת הגברים, בעלי מקצוע מיומנים בתחומם, שהולמים בפטישים כבדים, מנסרים ומלחימים – ובתוך כך מזעזעים את החלל הגבוה והנרחב המהבהב בניצוצות הניתזים מכל עבר – מפעילים ציוד הרמה כבד, מניחים כבלים, מרכיבים רשתות חשמל, מים, טלפון ואינטרנט, מטפסים ונתלים וגולשים ומנתרים. באתרים אלה נעשית העבודה הרצינית ביותר בעולם ונראה שעל פמיניזם לא שמעו כאן. הבלי מאבקים פוליטיים, מלחמות, תהפוכות אמתיות ומדומות אינם מותרים ולו שריטה בגוף הפלדה האדיר ואינם עוצרים לרגע – כי הרי מה יש לדבר כאן? – את תנופת הבנייה במתכת, המצריכה דייקנות מוקפדת, תקיפות וכוח פיזי לא מבוטל. מוגנים ברציפים המקורים, עבודתם מתמידה בריכוז, בדבקות, וללא הפרעה, במעין זמן מקביל, והתוצר שמידותיו אינן נתפסות מעיד עליה.

לאחר הכנת התוכניות מקיימים את טקס חיתוך לוח הפלדה הראשון שלאחריו ייחתכו עוד מאות רבות של לוחות כאלה ליצירת שְדֵרִית הספינה, אותה קורה מבנית העוברת לאורך התחתית מקצה אל קצה, וגופה. במקביל, לעתים בבתי מלאכה נפרדים, נבנים חלקי מבנה העל בגדלים משתנים שיורכבו אל תוך הקליפה וזה אל תוך זה באמצעות עגורנים בתהליך שאינו בלתי דומה למשחק הרכבה. תיבות הפלדה הכבירות מכוונות למקומן המדויק על ידי העובדים, שנראים כה זעירים לעומתן, תוך משיכה והדיפה של הכבלים ובלימת התנודות במו ידיהם וגופם. מעניין לציין שעל מנת להאריך אניה, כדי להגדילה לאחר שנות שירות אחדות, חותכים את גופה לשניים ומוסיפים בהלחמה חלק נוסף באמצע. לתוך תיבות המתכת יותאמו בהמשך תאי הנוסעים על כל צידם. חבל רק שנוסעי ספינות הטיולים – כל חפצם לשכוח את העובדה שהם ירדו אל הים, ולהדחיק את רעם עבודת המתכת האמיצה והמאתגרת, ולמענם הופכים את הכלי העצום הזה הרווי בזיעת העובדים לחללים מבושמים המזכירים להם את חדרי השינה בבתיהם או בבתי מלון, מחופים שטיחים רכים, ריפודים ווילונות. לא רק רעש הבנייה, גם געש הגלים וקולות ציפורי המים עומעמו.

לכל אורכו של תהליך הבנייה הספינה תלויה בכבלים מן הרציפים. עם סיומו, רציפים אלה מוצפים – זהו מגעה הראשון, טבילתה הראשונה, של הספינה במים – ומשחררת מכבליה, היא מחליקה מעריסתה, מתקדמת בלי נוע, אל הים הפתוח לנסיעות מבחן שלאחריהן תצא להפלגתה הראשונה המכונה הפלגת בתולין.

*

במתחם הנמל, בחנות פינתית גדולה, פועל בית המלאכה ובית הספר לתיאטרון בובות שבו הוזמנתי ללמד. בחלון הראווה המעוגל, אבריהן מתדלדלים ממתקני התצוגה, בוהות הבובות שיצרו התלמידים ומשתתפי החוגים לעבר החיזיון הלבן של אניות הטיולים העוגנות ממש למולן.

חיפה

"גבירתנו, שלשה נמרים לבנים ישבו תחת עץ הערער / בקרירות היום..." - ת.ס. אליוט

ההובלה שהביאה אותי עם הרהיטים והחפצים הגיעה לחיפה בחשיכה. נרדמתי רצוצה, וכשהתעוררתי באמצע הלילה, על הקירות ריצד אור כחול-סגלגל. קמתי להביט והנה סביב החלונות המקושטים מעוטרי הגמלונים של בית האבן ממול, מעבר לסמטה הצרה, אורות חג המולד נצנצו בפס כחול זוהר שהקיף כל חלון וחלון ועל החלונות עצמם תלו מופעי אור של סנטה קלאוס, פרחים ופעמונים באדום צהוב וירוק. מישהו, אם כך, משך בחוטים והעבירני לחיפה. זאת היתה שנת אלפיים ושתיים-עשרה, ומן הסתם היה זה חודש דצמבר. נראָה שקודם לכן ירד קצת גשם.

אני באתי מתל אביב ולמרות שאת השנים אנחנו סופרים למנינם, מאז הולדת האיש מנצרת, חג המולד מעולם לא עמד אצלי על סדר היום. את הדירה

בשכונת בתי האבן שרובה הגדול ערבים, קניתי בגחמה של רגע ביום שישי אחד בקיץ אותה שנה.

בחודשים שבין הקנייה לבין אותו לילה, באתי מידי פעם לראות בהתקדמות שיפוץ הבית. בכל ביקור הקנייה הנמהרת ורעיון המעבר הטילו עלי אימה. השכונה, סביבתה ותושביה היו התגלמות של ניכור, זרות ומוזרות עבורי, מקום שבו לא הבנתי את הכללים, את אורח החיים, ההבעות והמחוות, ושרו בו מין עצב ועצבנות שאין להם מרפא. ידעתי שאני עושה מעשה טירוף ובמקביל המשכתי להשקיע כסף ומחשבה בשיפוץ. למחציתי היה ברור כשמש שלא אחזיק מעמד בעוד המחצית האחרת, זו הפועלת בעולם, התמידה במעשיה לפי התוכנית – חתמה על חוזים ועל המחאות, ראינה קבלני שיפוצים, מינתה ארכיטקטית.

לא היתה זאת הפעם הראשונה שבה התנדבתי אל הזר. בילדותי נסעתי להתארח שבוע בטבריה אצל ילדה שהכרתי כשהאוטובוס של הטיול השנתי חנה לזמן קצר ברחובה של העיר וכמה ילדים מקומיים עלו לשוחח אתנו. שמה היה כשמי וראיתי בזה אות. לא חשבתי על כך שלא אצליח לבלוע דבר מן המאכלים שיוגשו לי, גם בבית היה לי טעם בררני. היה לה אח תאום שהיה חביב מאוד וכך גם ההורים, אך כל מנהגי החיים וההרגלים היו כה זרים. בחשיכה שמתחת למיטת ההורים התגלגלו עשרות אבטיחים, ויום אחד כממתיקת סוד שלפה ארגז מתחת למיטתה שלה שהכיל את הנדוניה העתידית – מצעים, כיסויי מיטה מקושטים, מפות רקומות ותחרות. היינו בנות שתיים – עשרה.

שלא לדבר על היפני שבכל פעם שראיתי אותו ישן במיטתי נתקפתי בתערובת של פליאה וחרדה. עם שערו השחור הישר כמחטים מפוזר על הכרית, הוא נראה לי כגלגול של בת מונטסומה, צאצא של האצטקים מקריבי קרבן אדם. אם מפליגים מעט אפשר לומר שחיפה היתה השדכן שלנו ואולי היה למוזיאון טיקוטין, שהוא מין מאחז יפני בחיפה, חלק בהרפתקת חיפה שלי, שכן הקשר החל כשקיבלתי מכתב מאוצרת המוזיאון שבו נאמר שאמן יפני שמציג אצלם מבקש לפגוש אותי. כשעברתי לחיפה שמונה שנים לאחר מותו, כבר הייתי משוקעת בתרבות יפן ופיתחתי שיטת תיאטרון בובות משל עצמי בהשראת 'בוֹנְרֶקוּ', תיאטרון הבובות המסורתי היפני. באותם ימים עוד מותר היה לאהוב תרבויות אחרות, עדיין לא היתה החובה, כמו היום, שנת אלפיים עשרים וארבע, לאהוב רק את הארץ הזאת ואת אנשיה, היהודים.

ואם ביהודים מדובר זכור לי רגע שבו הייתי אני התגלמות הזרות. בזמן הקצר שלמדתי באוניברסיטה בירושלים מיד לאחר הצבא, עבדתי ב'מכון למחקר חברתי שימושי'. קיבלתי רשימת כתובות אותן היה עלי לפקוד לצורך סקר כלשהו. אחת מהן היתה בשכונה חרדית וכשהלכתי במרפסת העץ הישנה אליה יצאו דלתותיהן של כמה דירות הופיעה אל מולי ילדה מבועתת, נסה על נפשה, בעיניה משתקפת המפלצת החילונית שהייתי.

חיפה ותושביה לא הפתיעו לטובה לאחר המעבר. קשה להבין את פשר כישלונה של העיר. בזכות הנמל והאניות היית מצפה שידבק בה משהו מניחוח העולם הגדול, רוח של חירות וחדוש, אך האמת היא שלא היתה לאניות השפעה על העיר והדרים בה. הם לא חיו מתוך תודעת ימים נרחבים. תריסיהם היו מורדים ומי שגרו לידי ועוד יותר מזה, בוואדי הסמוך, לא קיבלו ולו פיסת נוף. אלה הקרובים אל הים הפכו גבם אליו ואלה הרחוקים תפסו עליו בעלות מלמעלה. הכרמל המרהיב נפרס לפרוסות של ערי משנה תחומות, באופן כזה שככל שפרוסת ההר גבוהה יותר עולה גם המעמד החברתי והכלכלי. אנשי הכרמל המעטים שהכרתי ראו במעבר שלי ללב השכונה הערבית מעשה תימהוני ויש אפילו מי שניתקו את הקשר עמי, אם משום שחשבו שזה מסוכן, ואם משום שראו בזה התנחלות של אדם אחד והם, כידוע, נגד התנחלויות. היית מצפה לאווירה של פתיחות הודות למגוון האתני: ערבים נוצרים וערבים מוסלמים, יהודים, בהאים, נזירות כרמליתיות, אך כולם כאן מפנים גב לכולם. היית מצפה למסחר ער, אך המסחר בעיר הזאת מדומה, רחובות שלמים של חנויות שתריסי הברזל שלהן לא הופשלו זה שנים. יש בה שני מוסדות חשובים להשכלה גבוהה, אך שלא כירושלים, אין זאת עיר סטודנטים.

את השכנים שהקפידו בקישוטי חג המולד מן העבר האחר של הסמטה ראיתי כיוצאי דופן ועקבתי אחריהם בסקרנות. בדייקנות הסירו את הקישוטים מיד עם תום החג והחלו בסדרת שיפורים ושיפוצים עם נוכחות יומיומית של עובדים שנקישותיהם הקצובות בפטישים קטנים זכורות לי עד היום כקולה של הסמטה. הם הרכיבו חלקי פסיפסים על הקירות וזכוכיות-צבעונין על השמשות בטעם מעודן. נטעו וגזמו וכיוונו צמחים מטפסים. טאטאו את שבילי הכניסות כמה פעמים ביום. מבלי להבין במוזיקה ערבית חשתי שהמוזיקה שלהם שליוותה את ימיי היתה רצינית, ברמת עידון ותחכום גבוהה. לעתים ישב על המדרגה בחצר נער, אולי אחיה של בעלת הבית הצעירה, וניגן בעוד. ביני לביני קראתי להם הערבים-היפנים. הכביסה שתלתה אצלם – מצעים, מגבות, בגדי ילדים – היתה בגווי ורוד מעודנים עם דמויות קומיקס בהתאמה לטעם ה'קוואי' היפני. בקומה מעליהם היתה אכסניית צליינים שממרפסתה נתלו לייבוש בגדי נזירים שחורים וכבדים כבגדי מפעילי תיאטרון הבובות היפני, שיצרו ניגוד יפה עם בתי הסמטה הבנויים מאבן ורדרדה.

פעם, במקרה, עלה בידי לבקר בביתם שהיה נקי ומסודר בטעם, כפי שדמיינתי. זכוכיות-הצבעונין על החלונות, שקודם ראיתי רק מבחוץ, שובצו בהרמוניה ויצרו אור רך ונעים בחדר המגורים שהיה פתוח למטבח. אך הנה, במרכז הדירה בחדר מרובע גדול וריק שלא היה חדר הילדים, עמדו באלכסון שלוש מיטות במרחק שווה זו מזו, מכוסות בכיסויי מיטה מבד סינתטי מבריק מעט, בוורוד, תכלת וירקרק, ועל כל אחת מהן רבץ בסימטריה קפדנית, שלושתם פונים באותו כיוון, צעצוע ממולא של נמר בגודל כמעט טבעי. כמו ברק נחתה עלי באחת הבנת המציאות: לעולם נהיה זרים.

דקלום בובות

"התחינה העצמות האלה..." ת.ס. אליוט בעקבות יחזקאל ל"ז ג'

תיאטרון הבובות היפני 'בונרקו' 文楽 או בשמו האחר 'נינג'יו ג'ורורי' 人形浄瑠璃 (דקלום בובות או אולי חזנות בובות) ראשיתו בתחילת המאה השבע-עשרה באוסקה, מאז עבר כמה גלגולים. זהו אולי תיאטרון הבובות היחיד בעולם המיועד למבוגרים וטובי המחזאים כתבו עבורו מחזות שהם יצירות מופת ספרותיות. הבובות הן כשני-שליש קומת אדם ועל הבמה כל אחת מהן מונעת על-ידי שלושה מפעילים עטויי בגדים שחורים ורעולי פנים. הבובנאי הראשי, שלעתים פניו גלויות, מפעיל את ראש הבובה וזרועה הימנית כשהוא נעול כפכפי במה שמגביהים אותו בעשרים עד חמישים סנטימטר, אחר מפעיל את זרועה השמאלית ומשום שהוא נאלץ לעמוד במרחק מה מהבובה, היא מעט ארוכה יותר מהאחרת, השלישי, כפוף מעט, מפעיל את רגליה. שלושתם פועלים בתיאום מופלא, יוצרים יחד את רצונה של הבובה. מה שבדרך כלל נעשה באופן טבעי לגמרי בתנועתו של האדם החי, מחולק כאן ומתחבר מחדש הודות למיומנות המפעילים, ונראה שהאמנות שוכנת בפעולת החשבון הזאת הפועלת על הזמן ועל המרחב.

שמו של התיאטרון מעיד על כך שחשיבות גדולה אולי מזאת של ההופעה מיוחסת למדקלם, החזן, שמספר את העלילה ומדבר ושר את כל התפקידים, כשהוא מלוןה בנגן כלי הפריטה שמיסן שגם לו תפקיד מכובד בעבודת הצוות. הוא מחקה בקולו במעברים מהירים ילדים וזקנים, עלמות תמות וקשישות מנוסות, סמוראים וסוחרים, ואומרים ששמונה שנות לימוד נחוצות כדי להגיע לשלימות באמנות ההתייפחות, שכוללת את המנעד שבין יבבותיה של נערה שבורת-לב ובכיו המר של לוחם אמיץ בשעת צער.

המילה 'מחקה' אולי אינה במקומה שכן תיאטרון יפני זה, כמו שני מקביליו – תאטרון הנו העתיק ותיאטרון הקבוקי – מבוססים על כללים ומוסכמות שעוצבו וקיבלו צורה במשך שנים רבות ואין להם נגיעה לריאליזם או נטורליזם, רחמנא ליצלן. כאן אין כל כוונה להסתיר את המכניזם של התיאטרון המותנע על-ידי הנגן, המדרבן את המספר המכתיב את האירועים, הדוחקים במפעילים, המאיצים בבובות. אין כל כוונה ליצור אשליה שהבובות נעות מעצמן, או מדברות באופן ספונטני. ביפן, אין עדיפות לטבע על מעשי ידי אדם והאלים, השוכנים אמנם בטבע: בהרים, בעצים, בסלעים, בנהרות, במפלים, ידועים בהעדפתם לתוצרי אמנות ומלאכה. חיבה מיוחדת נודעת מהם לאמנויות התיאטרון וציור עץ האורן ברקע במת תיאטרון הנו מזמין אותם להיעזר בענפי העץ על מנת לרדת, לבוא ולצפות.

מקצוע חשוב נוסף הוא כמובן זה של בוני הבובות. הבובה עיקרה ראש, גפיים ובגדים. גופה הערום מסתכם במוט אנכי, מוט אופקי לכתפיים וחישוק במבוק למותניים, שמהם תלויים הגפיים ואליהם מחובר הראש בחוטים. לעתים נוספת

כרית לתת רושם של גוף מעוגל, כך שלמעשה הבגד, הנמשך מן הצוואר ועד למטה מכפות הרגליים, הוא עורה של הבובה ובתוכו מוסתר השלד העשוי מגיבוב של חפצים. יש בו פתחים להשחלת ידי המפעילים, אך ידיים אלה אינן נתקלות בחמוקים, הן מגששות את דרכן במיומנות בין מוטות וחוטים.

בהכנת הראשים חוצים את כדור העץ לשניים, מרוקנים אותו ומדביקים בחזרה. את הפנים מגלפים ומציירים בהקפדה עד שפני שטחם נראים כעשויים מפורצלן. הפנים מלאי הבעה אך הרפרטואר קבוע ומחולק לקטגוריות מסורתיות: הנערה התמה, הגבר הנבון העצוב, האציל המרושע, הלוחם הקשוח, דמות האויב, החותן בעל רצון הברזל שהוא גם רחום ומבין, הנער היפה שחייו קצרים, הנוכל, השוטה, הקשישה הפטפטנית ועוד כהנה וכהנה. אך יש בובות שמזמנות הפתעה כמו הנערה היפה שלסטה נפערת פתאום לגלות פה מלא בשיני זאב חדות ובו בזמן שתי קרניים מחודדות קופצות מקדקודה, או כזאת שבצידה האחורי היא רוח רפאים או ראש ששני חצאיו מחוברים בו, וכשהוא משוחרר החלק הקדמי של הראש המבוקע נשמט קדימה ומתגלים פני שטחו של החתך הצבוע אדום זוהר.

רפרטואר המחזות עושה שימוש פיקח במבנה גופן של הבובות כך שראשים ניתזים בלי בעיה, אב אומלל מחזיק בידיו את ראש בנו הכרות, אשה יולדת יד כרותה, יד כרותה עולה ברשתו של דייג וכשמניחים אותה ליד הגופה כרותת היד הם מתאחים והדמות שבה לחיים, חרב משפדת שניים בבטנם, יד אוחזת נאמנה בדגל גם לאחר שנכרתה. לבובות של נשים לרוב אין רגליים מתחת לקימונו וכשמחזה מסוים מצריך זאת משחילים רגל עצמאית שאינה מחוברת לגוף. כשעל הבובה לאחוז בידיה חפץ כבד כמו חרב או מטאטא, המפעיל משאיל לה את ידו שלו המגיחה מפתח שרוולה. כשבובה הולכת או רצה המפעיל מטופף את קול צעדיה ברגליו שלו.

ילדים נכנסים בסוד המקצוע מגיל שמונה, בהתחלה עבודתם מסתכמת במתן שירותים למפעילי הבובות הוותיקים כשהם גרים בביתם. בהופעתם הראשונה אפשר שהם נישאים על כתף המפעיל, מוסתרים בבובה, וברגע המתאים נחשפת לעין הקהל מתוך בגדי הבובה רגלו האמתית של הילד, שמיד לאחר מכן מושלך בזריזות לסל יחד עם הבובה.

*

בשיטת תיאטרון הבובות שאני פיתחתי בהשראת 'בונרקו' הבובות והמפעילים מחליפים ביניהם תפקידים ומתמזגים ביתר שאת. לעתים המפעיל המסתתר מאחורי בובה עוקף אותה ונהיה מוקד תשומת הלב, ולעתים, בהשפעת 'ינג'יבורי' 人形ぶり, תיאטרון קבוקי ששחקניו מתנועעים ומתנהגים כבובות בונרקו, המפעיל עצמו הופך לבובה סבילה ורפויה שדמות אחרת מפעילה את אבריה. מטבע הדברים, הבובות שלנו שטוחות ופשוטות ולעתים קרובות במקום בובות אני משתמשת בבגדים תלויים בלבד. בהשראת תיאטרון הנו שבו תילי

בגדים מתנוודדים על הבמה בתנועות זעירות ובאטיות מופלגת, דומים יותר לספינות מפרש מאשר לבני אנוש, מגדילים ומעצימים את דמות השחקן הנעלמת בתוכם, העליתי את הבגדים לדרגת דמויות ואני זזה הצידה לתת להם מקום בחזית. הבגד הוא העור הרענן, המתחדש, הניתן לטיהור ולהחלפה, וביכולתו לחולל טרנספורמציה בגוף הטבעי, להפכו לגיאומטרי וארכיטקטוני. יש שהבגדים יוצאים כנגד הגוף, משנים את צורתו או נתפרים כך שהם מגבילים את התנועה – שרוול תפור לבגד לכל אורכו, שתי כנפות מכנסיים מחוברות, חצאית רחבה למעלה וצרה למטה כמשפך, שני בגדים תפורים זה לזה כתאומים, וכל זאת תוך קשב והתחשבות בדגמים המצוירים על הבד. השקיעה בהכנת הבגדים – ציור דגמי הבדים, שרטוט הגזרות והתפירה – מהווה אולי את רגע התיאטרון המועצם והדחוס ביותר בכל התהליך, כשהתנועה והסיפור ואופיין של הנפשות הפועלות המוטבעים וספוגים בבגדים השטוחים והדוממים מבטיחים מעשים ועלילות שטרם קרו. והתפירה כשלעצמה מדברת. שפתה היא לשון החיבורים (כך נוצר בגד), ההסתרה (של התפרים), הקיפול (בד כלפי בד). משום שאינני מקצועית באף אחד מן התחומים ותפירה לא למדתי כלל, אני מדובבת את מכונת התפירה, את הסיכות, את גיר הסימון, את כלי המדידה לספר לי הכל מחדש, דרך הטעויות והפרימות, דרך שבירת הראש להבנת ההיגיון של הכיוונים – ימין ושמאל של הגוף, ימין ושמאל של הבגד המונח למולי, ימין ושמאל של הדגם. ולבטנה כאוצר טמון בפנים יש היגיון משלה. ואיזה סיפוק הוא זה כשתפר עולה יפה, הקצוות תואמים, הקפלים מונחים והבד מרוצה.

לי יש זיקת קנאה לילדה לבושה למופת שעורה הפך לטקסטיל, ובכל עת דמותה שמורה לה, מעומלנת, מגוהצת, מקופלת בקפלים חדים בארון. הבגד עצמו זקוף ובכל עת ניתן לשלוף את הדמות ולהתלבש בה. טעמתי משהו מזה כשרשמו אותי לקייטנה בתל אביב בקיץ שבין כיתה דלת להא, וגרתי אצל סבתא שלי, ולמשך שבועיים הפכתי מהמוזנחת של אמא שלי למטופחת של סבתא שלי. זה היה מעבר חד והזמן היה קצר מכדי להסתגל, להיכנס לדמות. ניתן לומר שחיי היו כאלה שזכיתי לחוות כמעט כל דבר טוב לזמן קצר, לפעמים לשעה או שעתיים, קשה לדעת אם היה בזה חסד או אכזריות. סבתא שלי היתה עילוי בגיהוץ ופעם בתחילת שנות העשרים שלי הורידה מהקולב והושיטה לי כותונת תכלת של חתנה, דודי, שזכה ליהנות מהגיהוץ שלה בלי הפסקה. בחולצה לא היה שום דבר יוצא דופן, אך היא זהרה מהגיהוץ, ובמרחק הקצר בין אבן גבירול לדיזנגוף, לאורך ארלוזורוב, שלושה אנשים עצרו אותי לשאול מנין החולצה. בחסות הגיהוץ של סבתא שלי הפכתי לאדם שניגשים אליו, שפונים, פתאום הייתי לחלק מן החברה, מן העיר.

תיאטרון הבובות הוא ביטוי לקיום של כפילות שמלווה אותי מאז ומתמיד. האכזבה מכך שהבעלות והשליטה באדם שאני, באופיי, בהתנהגותי, שלא לדבר על מראה פניי וגופי (בגוף מגושם זה, שכמו עשוי עץ, המפעילים עובדים בחוסר תיאום ומחטיאים זה את כוונותיו של זה) הם תעתוע כוזב, ושבתוכי גר

זָר, שֶׁד שאינו לטעמי ואינו נשמע לי כלל, הולידה את הרצון העז לברוא אחרת, כזאת שתמצא חן בעיניי, יפה ועדינה, שלווה ונקייה, שקטה ואצילית – הבובה הבת, הנערה התמה מתיאטרון הבונרקו שנפשה נשמרה בפנים הבית, ועל פניה הצחים, על לחייה, בזוויות עיניה ובשפתיה הפשוקות אך מעט, חולף לרגעים צל קל של פליאה שזע לפי הטיית ראשה, בעוד עורה ושערה נוגהים צייתנות נבונה. כשהיא חרדה או נבוכה היא אוחזת בפיה ממחטה התלויה על וו קטן בשפתה התחתונה, והבד אוֹצֵר את ההתרגשות.

מנגד, היתה גם כפילות נושנה מסוג אחר: חיי עברו בהרגשה שבתוך הילדה חסרת הייחוד, שאינה חכמה במיוחד ואינה מוכשרת במיוחד ואינה בעלת דמיון יוצא דופן, הופקדה פקעת נסתרת. וממנה בפעולת פרימה וליפוף לסירוגין, בעבודה מאומצת ומרוכזת, תוך פיתול מחשבתי של התודעה המעלה אותה קומה וכרוך בהיזכרות קדמונית, תוך שהיא מותחת ומודדת עצמה על מוחות גדולים באמת, יכולה לצמוח אמנית. במשך חצי שעה אינטנסיבית עולה בידי תיאטרון הבובות לזווג עבורי את שתי הדמויות הבדויות שאינן אני – הבובה והאמנית, וכך להעניק לי שעת רצון קצרה שבה האני הממוזג המיוחל בא סופסוף לידי קיום וגם העולם נותן את הסכמתו.

מחיי הסרגלים

"והעצמות שרו מציצות עם משא החגב..." ת.ס. אליוט

אל יופייה העדין של הבובה אני מתקרבת רק בעזרת קימוריהם של סרגלי עקומה. מגיעה אותם לפיה, ללחייה, למצחה, לכתפיה. במסורת היפנית אשה יפה היא זאת שלראשה ופניה צורת מלון, אך מבְּחֶנָה האמתי הוא בצורת השתפלות עורפה. מעל שולחן העבודה שלי תלויה רפרודוקציה של הדפס עץ יפני בו מצויר גבר המגלח את עורפה של אשה כשגופה וגופו הכפוף אליה הם כסרגלי עקומה משולבים. ברכינתם, בהתעגלם פנימה כסימני שאלה, סרגלי עקומה מיטיבים לבטא גם את ביישנותה המאופקת וסבילותה של האשה־בובה המוסיפים על חינה.

בסטודיו הלבן והמרווח שתפס כשני שלישי מהדירה, תלו כמה בובות מקרטון פשוט שנגזרו מארגזי מעבר הדירה. פני הבובות וגפיהן צוירו בעזרת סרגלי העקומה הרבים מפלסטיק ירוק, כתום ושקוף, שירשתי מאבי ואשר תלו על כן מסתובב, משקשקים מעט מן הרוח הבאה מן החלון ומרצדים באור השמש, מטילים צללים צבעוניים רוטטים על הקירות. צעצועי ארכיטקטים אלה ליוו אותי מילדות והם אולי השריד האחרון לעברה של משפחתנו שהתפרקה. מוצאם מן הסרגלים הישרים, להם הם משיקים, אך, מי בעדינות רבה ומי בנחישות, הם סוטים מדרך הישר ליצירת שלל קימורים שמשמשים גם לתכנון בניינים ואניות וגם לתפירת בגדים.

באביב, חודשים ספורים לאחר שעברתי לחיפה הקיש על שער החצר אחד מן השכנים, שמע שאני מלמדת בבית הספר לתיאטרון בובות ושאל אם אהיה מוכנה ללמד את בנו הקטן ואולי גם את חברו. בקשתי כמה ימים להרהר בדבר ולבסוף השבתי שאלמד בתנאי שיהיה זה ללא שכר. גביית כספים היתה זיכרון מר ממקרים קודמים, לכסף יש תכונה להעכיר למרות שכשהוא מגיע הוא מבהיר לרגע את השמים. נעניתי גם משום שחשבתי שזאת דרך טובה להתערות בשכונה ולהתחבב על השכנים, כשהסירוב לתשלום יקל עלי להשתמש בילדים, בלי יותר מדי נקיפויות מצפון, להתנסויות חדשות ולפיתוח רעיונותיי בתחום התיאטרון.

בסופו של דבר הגיעו חמישה ילדים ועוד שניים הצטרפו בהמשך. ניכר היה שאלה ילדים מלאי חיים שבבית הוריהם קופצים ומתרוצצים ויודעים לדרוש בקול תקיף, אך כאן, אצלי, בפעם הראשונה, הרכינו את ראשיהם בביישנות, לרגעים מצחקקים ולוחשים דבר-מה באוזן חבריהם בערבית.

רצפת הסטודיו מחציתה מרוצפת ומחציתה מחופה קורות עץ צבועים באפור בהיר ובמפגש ביניהם חוצה את החדר וילון המתפקד כמסך. המטרה היחידה שהצבתי לעצמי באותו מפגש ראשון היתה לטעת בילדים יראת כבוד לגבול: "זהו רק וילון" הדגמתי כשאני מסיטה אותו "אבל בראש" הצבעתי על הראש "זהו קיר אבן" שעוצר את התנועה. חשוב היה לי להמחיש שהתיאטרון הוא מעבר לגבול, וחציית קו הרצפה היא מעשה דרמטי, כמו מעבר לארץ אחרת או מעבר מיבשה למים. עמדתי בגרביי על רצפת העץ, שוב ושוב הוריתי להם להתקרב אלי אך הרמתי את היד בתנועת 'עצור!' כשהגיעו אל ממש לפני הקו. לאחר מכן היה עליהם להסיר את נעליהם בסמוך לגבול, להעמידן בשורה לאורכו, והם הוזמנו להיכנס ולהצטרף אלי במתחם התיאטרון שהוא גם מתחם הדממה, הסברתי, מניחה אצבע זקופה על פי. שם צוחקים ומפטטים ואפשר לרוץ ולקפוץ, אך כאן הכל נעצר ונפסק, זהו עולם אחר עם חוקים אחרים כמו ירידה מהמדרכה לכביש.

על הבמה תיארתתי להם את הכרוז בתיאטרון היפני המודיע את שם המחזה ושמות האמנים בטון ארכאי מרום, כשהוא מקיש בשתי תיבות עץ זו בזו ממש לפני הרגע החגיגי של הסטת המסך. הכרוז מסיים את דבריו בקריאה "טוזאיי!", משהו כמו "הטו אוזן!" ובערבית הילדים תרגמו בפשטות ל"איסמע!". ביקשתי מהם לומר את שמותיהם ואני הכרזתי בהטעמה מופרזת: יעקוב עובייד! אבראהים מנסור! מיכאל חאמדן! נאדיה חורי! חליל חורי! כשאני מקישה בשתי סוליות של כפכפי עץ. השיעור הסתיים בהדגמת קידות שונות בהשראה יפנית, של המפעיל ושל הבובה, מקידה קלה של הטיית הראש (בבובת הקרטון באמצעות הרפיית החוט), ועד להשתטחות על הרצפה.

הם שיתפו פעולה והרגשתי שנהנו, אך כשעקבתי אחריהם מן החלון ראיתי שהם קדים לכאן ולשם דרך לצון, פורצים בריצה, בועטים בכל מה שנקרה בדרכם וצועקים "טוזאיי!" עם כל בעיטה, מאושרים שיצאו לחופשי.

השיעורים התקיימו אחת לשבוע ובשיעור השני כל ילד בחר סרגל עקומה וניסה לסדר את צורת גופו בהתאמה – בעמידה, בישיבה, בכריעה או בשכיבה. הם מתחו עצמם, התקפלו, התכופפו, יצרו זוויות ישרות במפרקים ועקומות בגב, במותניים ובכפות הידיים, היטו ראש אל כתף, ויש מי שידע להביא אותו עד כף הרגל מלפנים או מן הצד. אני התרוצצתי ביניהם, עודדתי אותם ליצור סרגלי עקומה משותפים בזוגות, צילמתי אותם והדפסתי את הצילומים במדפסת הביתית. בהדפסות נעזרנו לציור דמויות חדשות של בובות המועתקות מן הצילומים ומשופרות בעזרת סרגלי העקומה. מתכופפת אליהם כשהם שרועים על הרצפה, סביבם פזורים סרגלי עקומה, ניירות שרטוט שקופים למחצה להעתקה וטושים לציור, הצעתי חיבורים חדשים, אפשרויות להכפלה, שכן, הסרגלים תמיד נמצאים שם, זמינים, נאמנים, שומרים על צורתם ומאפשרים חזרה מדויקת או שונה מעט. בסיום השיעור צילמתי את דיוקנאותיהם ובעזרת הסרגלים הם ציירו קריקטורות של פניהם ששעשעו אותם, כאלה שיוכלו לשמש פנים בצלמם לבובות התיאטרון.

בשיעור אחר, בליווי שתי אימהות, ירדנו אל הנמל להביט באניות. הרעיון ליצור בובות בצורת אניות צמח מההצמדה הפשוטה, העובדתית, של 'בית הספר לתיאטרון בובות' לנמל. בנמל עגנה באותו יום ספינת טיולים שעל חרטומה הלבן צוירו בצבעים עזים פניה של נסיכה מצרית, מה שהפך את הרעיון למוחשי. לימדתי את הילדים לשיר בעברית "אניה, אניה" אך במקום "כנף כשל יונה" שרנו "פנים כשל בובה".

הכנת הבובות־אניות העסיקה אותנו במשך כמה שיעורים. הדבקנו מוט לקרטון שנגזר בצורת אניה וצויר על ידי הילדים כמיטב זיכרונם ודמיונם. בראש התורן צוירו דיוקנאות הילדים שבעזרת הסורק, המחשב והפלטר החותך – כולם מעשי פלאים עבור הילדים – יצרתי מהם שבלונות משקף צבעוני לשימוש חוזר, מהן התלהבו. מסירים נעליים, אחד אחד "עלו" הילדים אל רצפת העץ, הבמה, והציגו עצמם, מסתתרים ומתגלים מאחורי האניה המצוירת שהיו מי שאפילו גזרו בה חלונות הצצה בגדלים שונים ובכל מיני צורות בעזרת תבניות לחיתוך עוגיות.

ברקע החיבור בין בובות לאניות, היה גם ספרו של אברהם רגלסון 'מסע הבובות לארץ ישראל', על הבובות הציוניות העולות לארץ באניה, שזכרתי מילדותי וקראתי לאחרונה מחדש. מטבע הדברים לא שיתפתי בזה את תלמידיי בני הערבים, למרות שבספר ערבים גדולים אוחזים בבובות ומביאים אותן בסירות משוטים מן האניה אל החוף. אך משפט אחד בספר: "אֶחָ וְאַחֹת הַבֵּית שְׁלֵהֶם הוּא הַקְּרוֹב בְּיוֹתֵר לְשִׁפְתַּי הַיָּם בְּכָל הַשְּׂכֻנָּה, וְכִבֵּר קָרָה מִקְּרֵה־לֵילָה שְׁהֵם נִכְנָס אֶל בֵּיתָם, וְהַמְטוֹת הַתְּחִילוּ צְפוֹת כְּסִירוֹת." נתן לי רעיון שבו שיתפתי את הילדים: להפוך את הים עצמו – שגליו יצוירו גם הם באמצעות סרגלים משוננים וגליים ומפותלים – לדמות, לבובה, לתת לו פנים. שלא כמו

בספר איוב, יהיה זה ים שמתעלם מבריח ודלתיים ואינו נשמע לציווי "עַד־פֶּה תָּבוֹא וְלֹא תִסָּיֵף" ומגיע אל הבית כאורח. הצבתי על רצפת העץ מחיצה מאונכת לווליון, נתמכת בשני כיסאות, ששימשה כדלת; מצידה השמאלי האח והאחות, אותם גילמו אח ואחות אמתיים, שחלקו בגד-בובה כפול המחבר אותם לגוף אחד, שקועים בשינה אחת, חולמים חלום משותף, ומצידה הימני בובת הים נוקשת בדלת ומבקשת להיכנס:

– מִיִן עַל־בָּאב? מי בדלת?

– אֶלְבָּחֵר. הים.

– שׁוּ בְדַפְךָ? ומה רצונך?

– אֶתְדַפֵּא בְּגִ'נְבֵי אֶ־דַּפְאִיהִי. להתחמם ליד התנור.

ולקול צחוקם של הילדים נכנסו בעקבות הים אחת אחת הבובות־אניות אל הבית שמעבר למחיצה, מתנודדות ורוקדות כגלי ים.

ערבים

"זאת הארץ אשר תחולק כאשר יעלה בגורל... יש לנו ירושתנו." ת.ס. אליוט

עברו כמה חודשים, הכרתי את הורי הילדים, מידי פעם הביאו לי פירות או ממתקים כשי, אך לא ניתן לומר שהתקרבו, לא ידעתי לומר אם הם מרוצים או ספקנים מתחת לשכבת הנימוס הדקה. השכונה לא הפכה לי לבית, בהתעוררות בלילות הייתי המומה מהגלות שגזרתי על עצמי בבית האבן עם תקרתו הגבוהה, שאמנם רכשתי מיהודים אך מי יודע מה ומי עבר בין קירותיו אי־פעם. במרחק כמה מטרים ממיטתי, בחשיכה, שוכבים על מרבצם שלושת הנמרים הקפואים שאינם מבדילים בין שינה לערות. היו מקרים, דווקא בזמן השיעורים, שאחיהם הבוגרים של הילדים זרקו אבנים על גגון המקלחת שבלט מחזית הבית. קרה שילד בכה בזמן השיעור בדיוק כשאמו הגיעה לקחתו וגרם לי לבהלה.

לשניים מהילדים נולדו אחים באותו זמן ובראשית הסתיו התחלנו לעבוד על מופע חג־מולד שאליו יוזמנו המשפחות ובמרכזו תינוק. חיברתי מחזה קצר, דרמטי והומוריסטי גם יחד, שראשיתו במשה בתיבה הצף על היאור, ממשיך עם התינוק החצוי במשפט שלמה ומגיע עד לתינוק שנולד לבתולה בבית-לחם אשר גורלו נכתב מראש למות על הצלב ולקום לתחייה, ושלושתם מתאחדים לבסוף בתינוק אחד שנולד לא מכבר בשכונה. השכן סולימאן שיזם את כיתת הלימוד בא מידי פעם לתרגם משפטים לערבית, חלקם לקוחים מכתבי הקודש, ולקוראם בקול כליווי למתרחש על הבמה.

את בובות התינוקות ציירנו לפי חוכמת שלמה על לוחות קרטון בחצאים שחוברו ונפרדו וחזרו וחוברו כשכל תינוק מגולם בידי שני ילדים, המתרחקים ומתקרבים זה לזה והילד השביעי, הקטן מכולם, הוא בלבד מחזיק בתינוק השלם השייך

לכאן ועכשיו. לקול הקריאה: "גזרו את הילד החי לשניים", השניים המגלמים את תינוק המריבה נעים אל שני צדי הבמה רק כדי לרוץ ולהתאחד שוב לקול הקורא: "תנו-לה אֶת-הַיְלִיד הַחַי, וְהַמֵּת, לֹא תִמְיִתְהוּ", ובקולו העמוק של סולימאן בערבית: "אֶעֱטוּהָ אֶלְיָד אֶלְחִי וְלֹא תִמְיִתְהוּ". הבת היחידה בקבוצה היתה זריזה ומיומנת במיוחד בחיבור החצאים בהתאמה מדויקת לתינוק שלם. הילדים השתעשעו בתמימות בחיבור החצאים הלא-נכונים ליצור תינוק שמחציתו משה ומחציתו ישוע, חציו בתיבת הגֶמָא וחציו האחר פורש ידיים בצורת צלב עליו נתלה שלט: "תיכף אשוב". נוצר באופן ספונטני מין מחול של חצאים, נפרדים ומתחברים כאשר בסוף המופע החצאים מוצאים כמובן את חציים התואם ובקדמת הבמה הילד הקטן ביותר אוזח בתינוק היחיד השלם לקול מילותיו של ויליאם בלייק: "הילד הקטן אבד, הילד הקטן נמצא", שהלחינה עבורנו מוזיקאית מקומית, ניצה, העובדת כנגנית אקורדיון בגני ילדים. היא היתה אחת מכמה ילדים שרכשתי בחיפה ששמחו לתת יד ולעזור בהעלאת המופע. בתקופת החזרות קיימנו שיעורים פעמיים בשבוע בימי שני ורביעי. המופע נקבע ליום חמישי בשבוע שלפני חג המולד.

ביום רביעי ערכנו חזרה אחרונה, היה חשמל של התרגשות באוויר. כשהגיע הזמן לסיים החל לרדת גשם ואימהות באו עם מעילים לאסוף את הילדים, נפרדנו צוחקים ומתבדחים, מצפים למופע החגיגי של מחר. הרגשתי שהקרח הופשר ושכולנו חלק ממבצע משותף. היום החדש היה בהיר ונוצץ לאחר הגשם. ניקיתי את הבית, קישטנו את חדר ההופעה בענפי אורנים ודקלים, על הקירות סביב הבמה נשענו הבובות שהילדים השקיעו את מיטב מאמציהם בציון, הכנו כיבוד של עוגות באקלאווה וכנאפה מהמאפיה הקרובה, פירות ומשקאות קלים. הילדים יגיעו עם משפחותיהם לקראת שש בערב.

בשש ורבע טלפנתי לסולימאן אך לא היתה תשובה, ניסיתי גם את עוזרת הבית שלי ששני נכדיה היו חלק מן הקבוצה. בשבע הבנתי שהם לא מתכוונים לבוא. בין חבריי החיפאים ניצה, רונית ורחל חשבו שזה לא ייתכן ומולם היה רון הצעיר שלא הופתע.

*

רון: ראיתי אותך, אמנית ותיקה עם ניסיון חיים, מוחקת עצמך בפניהם, אפשר אפילו לומר, תסלחי לי, מתרפסת.

אני: כן, אני, אשה מבוגרת ילידת הארץ, בפני כל ערבי וערבי מוצאת עצמי מתנצלת, בכל חנות, לכל שכן, בפני כל בעל-מלאכה, מילד ועד זקן. מתנצלת על משהו שלא לגמרי ברור לי, על עצם קיומי, על כך שאני חיה.

רונית: אני לא מבינה על מה את מדברת, כולנו בני-אדם, חיים כל עוד אנו חיים. תופסים מקום כל עוד אנחנו כאן. הנה עבדת עמם ביחד. אני לא מבדילה בין יהודי, ערבי צ'רקסי או אסקימוסי. אני גם לא נושאת אתי כל הזמן את הזהות היהודית. אני אדם, זהו.

רון: די בחביבות המתנשאת כדי לעלות להם על העצבים או במקרה הטוב לעורר לעג, הם לא באים מתרבות של סובלנות אירופית.

אני: יהודי יכול להיות סתם אדם?

רון: בזה אני מסכים אתך. לא ניתן לעבור לסדר היום ולשכוח שעד לא מזמן ליהודים לא היתה זכות קיום ודמם היה הפקר, ושכיום על אדמתו של היהודי יש מריבה. אבל את משום מה ירשת את תרבות החנפנות וההתרפסות הגלותית במקום להזדקף. אנחנו באים מהיסטוריה של עליבות, יצאנו ממנה, לא ייתכן שנתנצל. במקום להעמיד פני ידידים צריך לכבד זה את זה כאויבים. את הרי מכירה את זה מתרבות יפן.

אנחנו יושבים על הספה ועל השטיח בחלק המרוצף של הסטודיו, ניצה מביאה את הצלחות עם הכיבוד מהמטבח. רון גדל בקיבוץ בעמק יזרעאל, הוריו גרים שם ואביו עדיין קומוניסט, אך הוא נטה הרחק ימינה.

אני: הבעיה של היהודים דרי הכרמל היא השכחה של עברם כנרדפים עלובים. טיפסו בגלישה קלה במעלה ההר והחליקו בקלות מופלגת לנעלי הנורמליות והשפע. ילדים שגדלו בבתי שואה עגומים עם הורים שלא ידעו איך מסדרים מטבח וספה ושולחן קפה הפכו בפחות מדור למי שאמידותם היא להם דבר מובן מאליו, נהיו לאדוני הארץ המשכילים והעשירים המסתגרים בבתיהם בראש ההר. כדי להגן על חייהם הנוחים הם מדברים על שלום. מצד שני התחלחלו לשמוע היכן קניתי דירה. בדרך כלל מי שהכרתי הפריד עצמו מן הערבים ואילו אני בטפשותי או תמימותי הושבתי את עצמי בלב השכונה הערבית.

רחל: אולי באמת היתה בזה טעות. את והשיפוץ שלך דקרתם לשכנים בעיניים. למה לא באת לגור כמונו בהדר?

אני: נכון, אני לא מכירה בדרך האמצע וזה מתנקם בי.

רונית: קראתי לא מזמן על הרעיון שמלך סעודיה עבד אל עזיז הציע לרוזוולט באלף תשע-מאות ארבעים וחמש, לכפות על הגרמנים לתת ליהודים מדינה בתחומם, איך איש לא חשב על כך? יכולנו להיות אירופאים.

רון: והיינו מוותרים על הארץ המובטחת? את יכולה לדמיין את מרבד הקסמים מנחית את התימנים בין לוקסמבורג וליכטנשטיין? את העברית מהדהדת ביער השחור? שוכחים את ירושלים והרי יהודה, את הגליל ואת עמק דותן?

ניגשתי למחשב להשמיע את השיר היפה שדליה רביקוביץ' התנערה ממנו לאחר מכן: "כאן מכרו האחים את יוסף לעבדות..."

בסביבות תשע גשם שוטף החל לרדת. נשמעה דפיקה בשער הברזל, זה היה סולימאן.

הוא התיישב בינינו כשנמוגו הצלילים האחרונים של השיר, מתנצל על כך שבנו לא הגיע למופע ושאל איך היה.

"אף ילד לא הגיע" אמרתי "זה לא היה סיכום ביניכם?"

"לא, אבל את יודעת, לנו חשוב שהילד יגדל ויהיה רציני, ילמד מקצוע, יתפרנס בכבוד, יקים משפחה..."

"ומה אמר מיכאל? לא התעקש לבוא?"

"רץ החוצה לשחק כדורגל, את מכירה אותו, מלא מרץ כמו תמיד..."

נורית דוד 14.9.2024